

AZ ELMÚLT KÉT ÉVTIZED PEDAGÓGUSKÉPZÉSI REFORMKÜZDELMEI, KREDITEKBEN ELBESZÉLVE

Sáska Géza

CSc, tudományos főmunkatárs,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatás- és Ifjúságkutató Központ
saskag@t-online.hu

Az alábbi pár oldal azoknak szól, akik távolról szemlélik a pedagógusképzés reformjait, s nem követik a tanárképzésben érdekelt szakmapolitikai csoportok változó kimenetelű összecsapásait.

Az alábbiakban a *közismereti tárgyakat* érintő, *kétszakos* tanárok képzési rendszerének főbb változásait mutatjuk be, mint a „főiskolai (tanítóképzői)” és az „egyetemi-diszciplináris” értékrend képviselőinek konfliktusát a kreditek változásában,¹ három időszakasz – a bolognai reform *előtti*, a bolognai reform, és a reform *utáni* – összehasonlításában.

Enumeráció

Vegyük számba rendkívül röviden a pedagógusképzésben érdekelt feleket és az egymást kizáró értékrendjük eredetét, szakmapolitikai törekvéseiket, amelyek az iskolarendszer két eltérő ágából nőttek ki.

A XVIII. századtól a népiskola a tankötelezettség intézménye, a tanítók munkahelye.

A tanítók képzése a XIX. században középfokon szerveződött az 1940–50-es évek végéig. Ezután az általános iskola felső tagozatán dolgozó pedagógusokat – immár tanárokat, éppúgy, mint korábban a polgári iskolai tanárságot – főiskolákon képezték. (Az alsó tagozaton dolgozó tanítók képzése elkülönült a tanárképzéstől, róluk a továbbiakban nem esik szó.)

A társadalom leendő kiválóságainak képzési helye – még a tömegesedés előtt – a gimnázium volt, amelyben magukat tanároknak, olykor professzornak is nevező tanférfiak tevékenykedtek, akik egyetemet végzett értelmiségiek voltak. Ámbár ma a köz- és a szakmai beszéd mindkét csoportba tartozókat egyformán pedagógusnak nevezi, elfedve, hogy a képzőkben végzetek körében magasabb a nők aránya, szerényebb a jövedelmük, alsóbb társadalmi rétegből származnak, alacsonyabb a presztízsük, rövidebb és másfajta képzésben részesülnek, mint az egyetemen végzetteké.

E két nagy csoport egymást kizáró pedagógiai kultúrát követ és épít, amelyeket az

¹ Értéktartomány esetben az alacsonyabb kreditértékkel számolva

	tanítóképző főiskolai értékrend	egyetemi értékrend
a képzés jellege	gyakorlatias, szakképző jellegű, alkalmazásorientált	elméleti
a képzés hossza	rövid	hosszú
a műveltség szerkezete	kontúrtales; nem, vagy csak részben strukturált, általános műveltség szempontú	merev szerkezetű, tudományra építő, tantárgy-rendszerű
műveltségfelfogása	műveltség-területi, tantárgyközi	diszciplináris alapú
legitimációja	a <i>gyermek</i> , a <i>képesség</i> , a <i>hasznosíthatóság</i>	ismeret, tudás
a jellegadó szféra	pedagógia, pszichológia, tantárgy-pedagógia (azaz a módszertan)	bármelyik diszciplína

I. táblázat

osztott pedagógusképzés intézményi rendszerre el is különít egymástól. Hiába tanítanak az általános iskola felső tagozatán és a gimnáziumokban azonos nevű tantárgyakat, a pedagógiai felfogásuk alapvetően különbözik, amelynek néhány – elnagyolt – elemét az I. táblázat érzékelteti.

A pedagógusképzés történetét áttekintve érzékelhető, hogy az eltérő kultúrájú, társadalmi szerepű, egymással hierarchikus viszonyban álló, pedagógiai-pszichológiai elvű, és az „egyetemi” tudományos alapú érték és érdekkör képviselői folyamatosan ütköznek egymással.

A küzdelem végső célja a *területfoglalás*. Az a tét, hogy a két pedagógiai kultúra az oktatási rendszer melyik szakaszában és milyen mértékben uralja a felnövekvő generációk képzését. A világon így vagy úgy, de többnyire ugyanez a küzdelem zajlik, itt azonban nemzetközi kitekintést nem tudok adni.

Az oktatás tömegesedésével a népoktatási, vele a reformpedagógiai kultúra folyamatosan terjeszkedik, s értelemszerűen a gimnáziumi–egyetemi értékrend visszaszorul. Az

osztott pedagógusképzés szerkezete azonban szakaszosan követi az oktatási rendszer jellegének változását, az egyetemi-diszciplináris értékrend a kezdetektől erősebb, amíg a felsőoktatás expanziója át nem formálja a belső viszonyokat.

A főiskola és az egyetem különbségének csökkentését-megszüntetését többnyire a népoktatás képviselői kezdeményezik, többnyire sikerrel: így lesz a középfokú képzésből felsőfokú, még ha osztott is. Innen a következő lépés a főiskolai és egyetemi különbség megszüntetése felé, az osztatlan képzés felé vezet.

Mindennek a fényében érthető, hogy a tömegoktatás új kultúrájában miért tekintik fontosabbnak a pedagógusmesterség-beli „kompetenciát” – jelentsen ez bármit –, mint a tantárgyak hordozta „tudást” – jelentsen ez is bármit. E két terület időaránya tükrözi a tömegoktatás és az egyetemi szintű tanárképzés közötti hierarchikus viszony jellegét.

A továbbiakban két (valójában egy) indikátort használok, a képzési kreditek számát és megoszlását. Kredit alatt azt értem, amit

az Európai Kreditátviteli rendszerre építve a 200/2000 (IX. 29) számú Kormányrendelet meghatározott.

A küzdelemben az a szakmai csoport az erősebb, amelyik érdekeit államigazgatási dimenzióba tudja helyezni, következésképpen a küzdelem állását a jogszabályok mutatják. Az a fél nyer, amelyik egyfelől a korábbi helyzethez képest több kreditet tud szerezni, (ezzel nagyobb terület fölött rendelkezhet), másfelől pedig a képzés utolsó évfolyamai jellegének meghatározási jogát megszerzi, illetve visszaszerez a korábbi reform során elveszített területekből. A siker titka a politikai szövetséges választási győzelme.

Magyarország mély politikai megosztottsága a pedagógusképzésben részt vevők eltérő irányultságában is megjelenik. A tömegoktatás képviselőinek többsége általában a szocialista-liberális politikai alakulat felé tájékozódik, a diszciplináris értékrend hívei pedig a jobboldali néppárti, kereszténydemokrata politikától teszik függővé érdekeik megjelenítését.

Politikai szinten még a Horn-kormány idején jelenik meg az egységes és osztatlan tanárképzés megteremtésének a célja. A felsőoktatás fejlesztésének irányelveiről szóló 107/1995. (XI. 4.) Országgyűlési határozat szerint „A közoktatás és szakképzés fejlődése szükségessé teszi a tanító- és tanárképzés kialakult szerkezetének a főiskolai intézményrendszer értékeit megőrző korszerűsítését és minőségi fejlesztését. **Cél az egységes tanárképzés feltételeinek biztosítása**” (A szerző kiemelése).

Az első reform

Az országgyűlési határozat szellemében az osztatlan képzés megteremtése felé tett első lépést a III/1997. (VI. 27.) a pedagógusképzés egységes képzési és kimeneti követelményeiről szóló kormányrendelet tette meg, amely-

lyel meg is szűnt a főiskola és egyetem közötti hierarchikus különbség, de csak a pedagógia és pszichológia területén. A pedagógia és a pszichológia szempontjait követő, távolról sem egységes csoport többsége számára azonban mindez félmegoldás volt, hiszen a pedagógusképzés továbbra is *osztott* maradt. A szakterületi képzés területén ugyanis továbbra is fennmaradt a hierarchikus viszony. A diszciplinához kötődő érdekeket az új rendszer alig érintette, így nem is sértette. A Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) többségi döntéseiben a szakok minőségi szempontjainak teljesülése volt az elsődleges, a tanárképzési elem a másodlagos.

A főiskolai és az egyetemi pedagógusképzés között a fennmaradó hierarchiát a *szakterületi* képzésre fordított idő többlete is mutatja, a 2002-ben életbe léptetett kreditrendelet alapján számolva az egyetemi képzés egy évvel hosszabb, azaz 90 kredittel több. A főiskolai és az egyetemi képzésben a tanári felkészítés modul azonos terjedelmű – és egylényegű –; mindebből fakadóan a főiskolai képzésben a pedagógiai és pszichológia jellege és súlya (20,8%), nagyobb, mint az egyetemen (15,2%).

A második reform

A bolognai reformból fakadóan a felsőoktatás rendszerének kétszintű átalakításának kényszere lehetővé tette a képzési területek, benne a pedagógusképzés² szerkezetének és időarányainak (kredit-hányadának) átalakítását.

² Csak a kettős oklevelet nyújtó tanár szakokra vonatkozó források: 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról, 289/2005. (XII. 22.) korm. rendelet a felsőoktatási alap- és mesterképzésről és a szakindítás eljárási rendjéről, 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről, 4. sz. melléklet *Tanári mesterképzési szak*.

77/2002. (IV. 13.) Korm. rendelet 2. és 12.számú melléklete alapján bölcsész szakcsoport* a tanári képzés képzési követelményeinek kreditrendszeréről Közismereti tanár szakokon szakpárban** folyó képzés esetén.			
		általános iskolai kétszakos tanári szakképzettség (főiskola)	középiskolai kétszakos tanári szakképzettség (egyetem)
időtartam/kredit		8 félév	10 félév
szakterületi ismeretek		2×95=190	2×140=280
a tanári felkészítés	pedagógiai, pszichológiai elmélet és gyakorlat (23 kredit)	50	
	szakmódszertani és tantárgypedagógia (7+5=)15 kredit		
	összefüggő egyéni iskolai gyakorlat (20+5=)15 kredit		
kredit, összesen		240	330
a tanári felkészítés aránya %-ban		20,8	15,2

2. táblázat • *A természettudományi képzés rendszere ettől némileg eltér. ** A szakpárban folyó képzésben az azonos képzésű területek kreditjeit egyszer számolják, a fennmaradó mennyiséget a tantárgymódszertanra és az iskolai gyakorlatra kellett fordítani.

A reform a pedagógia-pszichológia értékrend totális győzelmét hozta, hatalmas terület került a birtokukba.

Az általános és a középiskolai tanárképzés egységes lett, ezzel megszűnt a korábbi hierarchia. Továbbá az alapképzésbe szorult az egyetemi szakos képzés, (94,4%), az MA-szinten pedig a pedagógia-pszichológia lett a meghatározó (54,7%).

Mindezek mellett az alapszinten a diszciplináris képzés időkeretének a terhére helyezték el a tanári képzést megalapozó tízkreditnyi képzést, amelynek az elvégzése nem is volt feltétele a MA-szinten folytatódó pedagógusképzésnek.

A szakterületi tudás időkeretének a terhére számolták el a tantárgy-pedagógiát 12

kredit mennyiségben. Ugyanakkor az iskolai gyakorlat idejével, egy félévvel (30 kredittel) hosszabb lett a pedagógusképzés rendszere.

A közoktatásban alkalmazott pedagógusok meghatározó hányada a tanárképzés korábbi rendje szerint két tantárgyat tanított, amelyet a pedagógia-pszichológia érdekei felülírtak. A másfél szakos (major kb. 140/minor kb. 96 kredit) képzési rend kialakítói szerint a fél szakot egésze váltani a pedagógusképzés befejezését követően lett volna mód. Ugyanők el szerették volna érni, hogy csak az első szak kövesse a hagyományos diszciplína logikáját, a második szak tartalma a Nemzeti alaptantervben szereplő műveltségi területek szerint alakuljon.

	alapképzési szint (BA)	MA-szint kétszakos tanári szakképzettség*	összesen
tanári felkészítést megalapozó pályaeorientáció ideje	10 (2 félév)	—	10 (2 félév)
szakterületi ismeretek	170	68	238
tanári felkészítés**	10	82	92
kredit, összesen	180	150	330
a tanári felkészítés aránya %-ban	5,6	54,7	27,9

3. táblázat • * bölcsész szakcsoport ** BA-szinten a 10 kredit pályaeorientáció, MA szinten pedagógiai, pszichológiai elmélet és gyakorlat, szakmódszertani és tantárgy-pedagógia összefüggő, egyéni iskolai gyakorlat

A két fél küzdelmének a mérlegét a bolognai reform, és a korábbi állapot kreditmenyiségeinek összehasonlítása adja.

Kétségtelen, hogy a korábbi középiskolai tanárképzés diszciplináris jellege jelentősen

gyengült, sokat nyert a reformon a főiskolai (90 kredit) és a pedagógiai pszichológia, azaz a tanári felkészítés szférája, 42 kredittel.

A felsőoktatásról szóló törvény megalkotói a MAB-keretek között felállítandó tanár-

	bolognai reform előtti állapot		bolognai reform alapképzés (BA) + MA-képzés	egyenleg idő-/kreditkülönbség	
	ált. isk. tan. szakképzettség	középsz. tan. szakképzettség		ált. isk. tan. szakképzettségre vetítve	középsz. tan. sz. re vetítve
időtartam	8 félév	10 félév	11 félév	+3 félév	+1 félév
szakterületi ismeretek	190	280	238	+48	-42
tanári felkészítés*	50	50	92	+42	+42
kredit, összesen	240	330	330	+90	0
a tanári felkészítés aránya (%)	20,8	15,2	27,9	+7,1	+12,7

4. táblázat • * pedagógiai, pszichológiai elmélet és gyakorlat, szakmódszertani és tantárgy-pedagógia, összefüggő egyéni iskolai gyakorlat, és a bolognai reformban a pályaeorientáció kreditjei

	bolognai reform kreditekben	bologna után 2013		egyenleg idő-/kreditkülönbség	
	alapképzés (BA) + MA-képzés	ált. isk. tan. szakképzettség	középisk. tan. szak-képzettség	ált. isk. tan. szakképzettség	középisk. tan. szakképzettség
időtartam/kredit	11 félév	10 félév	12 félév	-1	+1
szakterületi ismeretek	238	200	260	-38	+22
a tanári felkészítés*	92	100	100	+8	+8
a kreditek összesen	330	300	360	-30	+30
a tanári felkészítés aránya (%)	27,9	33,3	27,8	+5,4	-0,1

5. táblázat • * pedagógiai, pszichológiai elmélet és gyakorlat, szakmódszertani és tantárgy-pedagógia, összefüggő és egyéni iskolai gyakorlat

képzési bizottságtól remélték a pedagógiai szempontok hatékonyabb képviselését, amivel annak hatalmi súlyát növelni nem sikerült, azonban a szakterületi képzés és a pedagógus mesterség szempontjait képviselő felek közötti konfliktust igen. A tanárképzés szempontjait követő reformerek győzelme a képzés szerkezetében is fényes: a pedagógia és a pszichológia jelentős teret nyert az MA-szint elfoglalásával, illetve a képzési idő meghosszabbításával. Az egyetemi tudományt képviselő szféra nagy vereséget szenvedett, és várt a visszavágás lehetőségére, amelyet 2010-ben a kormányváltás hozott meg.

A harmadik reform

2010 után, az új irányt követő oktatási kormányzat újraszabta a felsőoktatás korábbi

logikáját, benne a tanárképzés rendszerét.⁴ Az osztott képzés visszaállításával újratemtették a hierarchiát. Az általános iskolai tanári főiskolai képzés ideje rövidebb lett, s az egyetemié pedig hosszabb. Megnőtt a diszciplináris képzés tere is azért, hogy a tantárgy-pedagógia kikerüljön a szak időkeretéből, s ezt követően a pedagógia-lélektan kreditjébe számították. A pályaaorientáció szerepét az előzetes pályaaalkalmasság vizsgálata vette át.

³ A kettős oklevelet nyújtó tanárszakokra vonatkozó jogszabályok: 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról, 289/2005. (XII. 22.) Korm. rendelet a felsőoktatási alap- és mesterképzésről, valamint a szakindítás eljárási rendjéről, 15/2006. (IV. 3.) OM-rendelet az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről, 4. számú melléklet *Tanári mesterképzési szak*.

Ugyanakkor, talán kárpótlásként, az iskolai gyakorlat idejét megduplázták, a képzési idő további fél évvel bővült. Európában példátlan hosszúságúra nyúlt a középiskolai tanárképzés.

A főiskolai és az egyetemi szintű pedagógusképzés közötti különbséget a reform során a hagyományos pedagógia-pszichológia és a diszciplína arányában is kifejezték. A gyakorlati képzés fél éves megnövelése mellett a főiskolai szinten 5,4 százalékponttal nőtt a pedagógia-lélektan részesedése, az egyetemién pedig lényegében változatlan maradt, a mérlegük kifejezetten rossz lett.

A harmadik reform nyertese az egyetemi diszciplináris szféra lett, a bolognai reformban elszenvedett 42 kreditnyi veszteségből 22-t vissza tudott szerezni.

Az egyetemi és a főiskolai szakos képzés rendjének visszaállításával megszűnt a major/minor rendszer, s konszolidálódott a kétszakos pedagógusképzés.

Már nem a jogszabálytól, hanem a MAB-on belüli aktuális erőviszonyoktól függ a Tanárképzési Bizottság léte; alapvetően meggyengült e terület érdekérvényesítő képessége.

A maratoni reform vesztesei a főiskola/egyetem, a szak/pedagógus mesterség hierarchikus berendezkedésének elutasítói, hiszen restaurálták a főiskolai és az egyetemi értékrend kettősségét. Vereséget szenvedtek a tudományalapú tantárgyi rendszer elutasítói is, a műveltségi területekben gondolkodó csoport hívei.

A mérleg

Bárhogy is végződött a Bologna utáni konzervatív irányú reform, a mérleget a tizenhat éven át tartó reformsorozat végén érdemes megvonni. A győzelmet egyértelműen a tanári szakképzettség egységességét valló pedagó-

giai-pszichológiai csoport vívta ki: teret nyert, és visszaszorította a másfajta, az egyetemi szaktudományok kultúráját követő csoportot, ám az osztatlan tanárképzés bevezetése csupán múló epizódnak bizonyult.

Noha az átalakítás végére a tanárképzés ideje tetemesen, két félévvel hosszabb lett, de az általános iskolai és a középiskolai tanárok intézményes képzése továbbra is elkülönült. Rögzült a főiskola és az egyetemi tanárképzés hierarchikus rendje, lényegében fennmaradt, amelyet a képzés eltérő hossza és szakterületi képzés aránya egyértelműen mutat.

A strukturális különbségek megőrzése mellett a főiskolai és az egyetemi képzés *belső szerkezeti arányait tekintve* azonban *egymáshoz közeledett*. A hatvan kredittel bővült tér meghatározó hányada a pedagógiai-pszichológiai kör birtokába került. A tanárképzésben a szakos rész képzésére a főiskolán egy kevéssel – 10 kredittel – több jutott, a középiskolai tanárképzésben a tanári szak diszciplináris jellege egy szemeszter kétharmadával gyengült.

A pedagógusmesterség elemei is tisztuláson mentek keresztül. Szinte teljesen kiszorult a valaha segédtudománynak nevezett társadalom-, gazdaság-, jog-, történettudományi kultúra és ismeretkör oktatása. A gyakorlati képzésen kívül a didaktikai-mérési és nevelésméleti és pszichológiai jelleg vált a meghatározóvá.

A változás lényege: a közoktatás tömegesedésének a hatása az egyetemi szintű tanárképzésben már kimutatható.

Végezetül

Érzékelhető, hogy az eltérő kultúrájú felek a pedagógusképzés adott nagyságú időkeret (újra)felosztásáért zéró összegű játszmát folytatnak, amelyet a döntéshozók a pedagógia-pszichológia területnek juttatott időkeret bő-

	bolognai reform előtt 1997		bolognai reform után 2013		egyenleg idő-/kreditkülönbség	
	ált. isk. kétszakos tanári szakkép- zettség	középisk. kétszakos tanári szakkép- zettség	ált. isk. kétszakos tanári szakkép- zettség	középisk. kétszakos tanári szakkép- zettség	ált. isk. kétszakos tanári szakkép- zettség	középisk. kétszakos tanári szakkép- zettség
időtartam/ kredit	8 félév	10 félév	10 félév	12 félév	+2 félév	+2 félév
szakterületi ismeretek	190	280	200	260	+50	-20
a tanári felkészítés	50	50	100	100	+50	+50
kreditek összesen	240	330	300	360	+60	+30
a tanári felkészítés aránya (%)	20,8	15,2	33,3	27,8	12,5	12,6

6. táblázat

vítésével oldanak fel. Ezzel a feleket elválasztó politikával ugyan csökkentik a konfliktusok hevesességét, azonban kétséges, hogy az orvosképzés idejének mértékével közel azonos hosszúságú pedagógusképzés növeli-e a tanári pálya vonzerejét és tekintélyét. Az is bizonytalan, hogy a tanári mesterség elsajátítására fordított tetemes idő a tömegoktatásban miben hasznosul. Az azonban már látható, hogy a pedagógiai-pszichológia tanszékek, karok jobb helyzetbe kerülnek.

Szinte bizonyos az is, hogy a szegényebb társadalmi rétegek (elkötelezett) gyermekei az egy évvel hosszabb képzés megnövekedett költségeit nehezebben tudják állni, s valószínű, hogy az állami férőhelyek fenntartása tartós szerkezeti kényszerré válik.

A váltakozó kimenetelű reformok során az egymásnak okozott sérelmek miatt a főiskolai és az egyetemi szféra képviselői közötti párbeszéd lehetősége egy időre megszűnni látszik, amely az idő múltával azonban oldódik. A reform eredményeivel mindkét fél – a reformok természete szerint – tartósan elégedetlen marad; ez adja a következő reform politikai forrását.

Kulcsszavak: *oktatáspolitikai, a pedagógusképzés reformjai 1997–2010, tanár és tanítóképzés, egységes és osztott pedagógusképzés, bolognai tanárképzés, bolognai reform-korrektív, szakmai képzés, tanári mesterségbeli felkészítés, kreditharc, tömegoktatás expanziója, területfoglalás, diszciplínák, műveltségi területek.*

IRODALOM

- Az ELTE Fizikai Intézet Professzori Tanácsának Állásfoglalása (2010): *A természettudomány-tanárok képzésének helyzetéről*. Magyar Tudomány. 2, 225–226. • <http://www.matud.iif.hu/2010/02/13.htm>
- Báthory Zoltán (2001): *Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972–2000*. (Soros Oktatási Könyvek) Önkönet Kft. Budapest
- Hunyady György (szerk.) (2010): *Pedagógusképzés a „magyar bolognai rendszerben” A Nemzeti Bologna Bizottság Pedagógusképzési Albizottságának válogatott dokumentumai 2003–2010*. ELTE Eötvös, Budapest
- Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum, Budapest
- Nagy Péter Tibor (2012): *Tantárgyak és társadalom*. EDUCATIO. 21, 4, 503–512. • http://epa.oszk.hu/01500/01551/00062/pdf/EPA01551_educatio_2012_04_503_512.pdf
- Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák: nemzeti fejlődési tren-*

dek, nemzetközi recepciós hatások. 1. köt. 1775–1945. ELTE Eötvös, Budapest

- Pukánszky Béla (szerk.) (2009): A „Bolognai” tanárképzés. (tematikus szám) *Educatio*. 18, 3, • www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsort/1936
- Pukánszky Béla: *A tanárképzés paradigmái és szerkezeti tartalmi változásai Magyarországon*. • <http://www.pukanszky.hu/postbologna.pdf>
- (több szerző) (1993–2013): *Pedagógusképzés*. Pedagógusképzők és Továbbképzők lapja, Az Óvó- és Tanítóképzők, valamint a Tanárképzők Szövetségének lapja. (Falus Iván főszerkesztő) • http://www.matarka.hu/szam_list.php?fsz=298
- (több szerző) (2010): *A magyar pedagógusképzés Bologna-vitája*. (Fábri György főszerkesztő) *Felsőoktatási MŰHELY*. 2, 99–136. • http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasi Muhely/Femu_2010_2_web.pdf
- Trencsényi László (2011): *A maratoni sereg*. Önkönet Kft., Budapest

